

Olerki erotikoak (eta II)

PAKO SUDUPE

Aztergai ditugun hiru olerkiotan kristautasunak menderik mende finkatu eta elkorturiko sexu-tabuak nahiz sexuaren ikuskera tradizionala aldarazteko ahalegina dakusagula adierazi berri dugu. Literatur azpitematzat sexu-iharduna hautatzeak eta halaber literatur zeinuetan somatzen dugun ideologizazioa interpretatu nahian, olerkiok egin zireneko garaian –1950-1953– Euskal Herriko intelligentsia euskaltzalean nabarmena zen krisi ideologikoa lerro handitan marrazten entseiatu gara, ordu hartan zenbait aldizkaritan buruturiko bi eztabaidetan oinarrituz.

Honenbestez, kontuan izanik olerki bakoitza bere eskuko dela eta bere zentzu-sortze berezia duela oinarrian, kasu bakoitzean egokien datorkiola deritzogun metodologia erabiliko dugu. Poemak horretarako bidea ematen digun heinean, hobespena alderdi semantikoari, denotatibo zein konnotatiboari emango diogu. Gainerako arloak ez ditugu alde bat utziko, hots, maila sintaktikoa eta pragmatikoa hiru alderdiok elkarri hertsiki loturik direnez gero, baina beti ere adierazi bezala semantika dugula arretagai nagusi.

OIANONE

Jakina da Jon Mirandek ez zuela taburik maitasun gaietan. Mota askotako amodio-sentimenduei eman zien eite poetikoa, dela hamabost urteko neska segailengana sentitutakoari “Neskatxak” deritzanean bezala, dela neska gazte batengana sentitu zuenari “Larrazken gau batez” izenekoan bezala. “Pigalle” deritzanean Raymonde izeneko gabats ederraganako desira bihurtu zuen olerkiaren ardatz. Ondo-

ko lerrootan leiho ezberdinetatik zentzu-bila barneratzen entseiatuko garenean berriz, izen poetikoz Oianone izendatu zuenak inspiratuak bihurtu zizkigun betiko hitz-joskera.

Bost bertsolerroko hamabi estrofa isosilabikotan barrena urratsez urrats Oianonekiko larru-jotzea narratzen zaigu zenbait sinbolo-irudi gorabehera nahikoa modu errealistaz. Hau bukatu ondoan, esperientzia erabat gogobetekoa gertatu dena, besterik gabe, suntsi ez dadin ahaleaginean ohartuko dugu poemaren enuntziatzailea aurrerago zehaztuko ditugun zenbait baliabidetan barrena ihardunak berritortzerik izan dezan amoreakatik.

Egituraz den bezainbatean, jadanik gorago bi zati nagusiren berri eman dugu espresuki ez bada ere, hots, larru-jotzearen narrazioak hartzen dituenak batzuek, eta ekintzak berriz ere hasterik izan dezanari buruz bideratuak besteak. Lehenbizikoak 7 estrofa eta bigarrenak 5. Bi parte nagusi hauetako bakoitzean eduki aldetik beste bi zati bereizterik badagoela deritzat. Eskemara ekarrita: –hauen mugak ez daude oso argi baina metodologikoki eroso datorkit zatitzea– gisa honetan ikusten ditut:

A: <i>Larru-jotzea</i> (1-7 estrofak)	A 1: Ingurunea-dostaketa (1-4)
	A 2: Zamalkatze-isurketa (5-7)
B: <i>Berritortu-nahia</i> (8-12 estr.)	B 1: Ilargiari otoitza (8-10)
	B 2: Moxu-eskea (11-12)

A: *Larru-jotzea*

A 1: *Ingurunea-dostaketa*

Olerkiaren lehen estrofak espazio-denbora koordenadak finkatzen dizkigu. Espazioari dagokionez, tegi hertsia batean kokatzen gaitu “gelan”, eta denbora aldetik gauerditan, ilunean. Hitzon balio erreferentzialaz gainera poemako ekintza nagusia egunaren erabateko azkentzean kokatze honek –beste ikuspuntu batetik egunaren hasiera ere izan daitekeen arren– konnotazioz lehenbizikoan burutzazio-sentiera ilunetara bulkatzen gaitu, ordea berehala besteritzen gaitu enuntziatzaileak hurrengo bi bertsolerrotan. Erdi-erdiko bertsolerroan hotsez oso berdintsu diren bi hitzez mundu-mutu munduaren isiltzeadesagertzea espresatzen digu. Poema hau kokaturik dagoeneko poema-arte gogoan, Jon Miranderen gainerako obraren erresonantziak oroimenean, eguneroko giza-mundu xixtrinetik at sentitzearen isla dela esango genuke Jon Miranderekin konplizitatean lerroboteko espres-

sio hau. Itxura, agerkizunen mundu hutsala nor poetikoen gogotik suntsitu orduko, leku barnekoa izarren kantuz hornitzen da.¹

Hirugarren eta laugarren bertsolerroetako oinetan aurkakotasun semantikoa nabaria da: mutu/kantatu. Izarren kantu honek atseginezko sentsazioa eransten die konnotatiboki, lehen bertsolerroak eta bostgarrenak reversio deritzan figura retorikoan oin harturik –gine-nean-ginenean errepikapenean alegia– estrofan berrindartuak gertatzen diren bi ekintzoi: biak gelan sartzea eta etzatea.

Babesleku honetako jainkosa, Oianone. Agi danez “Oheanona”tik datorrela izena. Bigarren bertsolerroak, delako “gau hunetan” horrek pragmatika aldetik, harremanaren behin-behinekotasuna iradokitzen digu. Hau ez doa neskaganako sentitzen duen amodiozko atxikimendu berekoiaren kaltetan, baldin direlako bi posesiboon egitekoa oker aditzen ez badugu: “ene” eta “nire”. Kanpoko hiru bertsolerroetan –orohar, estrofa-mota honek lehen bi bertsolerroak lotzen ditu errimaz, gero azkenak lehenbizikoaz bat egiten du hau indartuz nahiz osatuz, eta erdian bi bertsolerro paratzen dira errimaz lotuak– Oianoneganako amodiozko sentimendua adierazi ondoan honen deskribapena egitera jotzen digu.

Hiru sustantibo eta lau adjetiborekin indibidualtzen digu berau. Begitarterik ez digu deskribatzen. Aurrerago ezpainak eta eskuak bai izango ditu arretagai baina lizuntasuna adierazteko. Sustantibo-adjetibook biguintasuna dute isotopiatzat. Soinari bere osotasunean doakion larruak hartzen duen legun epitetoak, testuinguruan erreferentzial bezainbat subjektibo-afektibo denak, eta osotasun horretarik bereizten dituen bi zati sexualki determinatuek ere, bularrek eta sabelak kalifikagarri dituzten samur eta gurik, horiek guztiok biguintasuna dute amankomun. Olerki guztian kolore-adjetibo bakarra den zuria ere aurreko ezaugarri horiei ezin hobeki egokitzen zaie.

(1) Poema batean hitzak, honek hiztegia dituen gutxieneko sema- ez gain testuinguruaren arabera beste zenbait sema aktiba ditzake, batzuk zokoratu eta beste batzuk lehen planora ekarri; eta bai halaber poema horrek zein poema-inguru duen kontuan izanik, testu-barruti horren arabera sema batzuk indartu eta beste batzuk indargetu. Hari honetatik, Jon Mirandek Oianonekin batean argitara emateko prestatutako poema-sorta berean sartu zituen bi poemari erreparatzea argigarri gerta dakiguke. Pigalle olerkian –MIRANDE Jon, Ilhun-argiak, Prest.: Batzuk; E.H.U., Leioa, 1992, 39 or.– gau ozkarbian izarrak pizten dira eta olerkariak igurukitzen du Pigalle-ren soin umoaren arnoaz zazpigarren goian izarrak ikustea. Beraz, atseginezko konnotazio du; Akelarre poemari aldiz –Aip. lib. 49 or.–, gaua erabatekoa da, izarrik gabea akerra hila baitatza sorginen leize ospelean. Konnotazio desatsegina.

Patziku Perurenak, euskal usarioko kolore zuriaz bildurikoan oinarrituz honako iritzia jaulki digu: "kolore zuria duen edertasun, leuntasun eta guritasun sinbolotik datorrena du".² Gagozkigun olerkian bete-betean konplitzen da. Honi erantsi behar zaio edertasunarena, hain zuzen bostgarren estrofan emaztekoa metaforikoki behor bihurtzen duenean, delako behorrari zuritasuna erantsiaz zaldi edo behor zuria digu eta hau ezbairik gabe edertasun eta liluraren sinbolo.

Mundutik aldendurik aterpe-gela, honetako jainkosa Oinanone eta honen altxorrik preziatuena berriz: sabeleko matxanttoa –hitzak berak ere badirudi baduela zer-ikusirik mahatsaz– ezti bakanez, gozokiz gainezka, dariola. Hurrengo ahapaldiarekin lotzen dugula baratza, lili-baratza –Bibliako Adan-Eva bikotea paradisuari orotarazten digu– sentitzen da enuntziatzaile eta halaber narrazioaren protagonista dena zuku gozoak dastatuz.

Narrazioa kontatzen deneko denboraren aldetik, aspektua alde batera, lehen estrofa iraganean, bigarrena orainean eta azken hau iraganean. Poema osoa kontuan, hiru estrofa iraganean eta bederatzia orainean ditu. Uste izatekoa da ez zela poemagintzan ariko esperientzia bizitzen ari zela, honetaz gero, duela zenbait denbora bizi izandakoa narratzen ariko zen, eta bizitasun, indar gehiago ematearren ekarriko zizkigun orainera pasarte gehientsuenak olerkia irakurtzen genuen aldioro osokiago dasta genezan.³

Erotizazio, dostaketaren ondotik laugarren ahapaldian "arrotz" a gorago adierazi dugun lili-baratza horretako bortan barneratzeko eskaria egiten dio emakumeari ongi zamatua dakarrela eta. Ohargarria hizkera funtzionalean usatzen diren hitzak ordezkaturik baratza, gardenean, paradisuari arrotza sartzeak duen adierazkortasuna eta plastizitatea. Arrotza, oker ez banago, "ar" eta "arro(tu)a"-rekin duen hoskidetasunaren kariaz joko zuela begiz deritzat.

A 2: *Zamalkatze-isurketa*

Atea iragana dela, sexu-zamalkatzeari ekiten zaio edertasun eta liluraren sinbolo den behor zalu eta bizkorraren gainean. Oinok "lasterka, zaldizka, bizkor, mozkor" higidura, mugimendua denotatzen konnotatzen dute. Lehen hiru bertsoleroak etenik gabe osatzen dute lerroa, laugarrenak aldiz, "mozkor" aditzondoa uzten du bi etenen on-

(2) *Koloreak euskal usarioan*, Erein, Donostia, 1992, 197 or.

(3) Ikus 12-13 orr.

doan, indar berezia bereganatuz. "Gauko-oihanetan" eta "Gau-bideetan" espresioek lehen maila batean delako zamalkatzearen ikusteko errepresentazioa osatzen digute, maila sinboliko batean berriz erosaren indarrez zamalkatze zerutarra deituko duguna burutzen da.⁴

Seigarren estrofan kanpoko lerroetan emakumearen lizuntasuna konstatatzen da, ezpain-eskuen likistasuna, plazer-ematen duen tre-bezia, eta erdikoetan berriz klimaxaren ikara espresatzen da. Badirudi aliterazioak ere "(hara)gi eta ik(hara)" zubereraz hasbeherapenez ahoskatzen dena ez dela baitezpadakoa, baizik eta arte-joskera duen testuan gisa denez, delako sexu- narritamenduak sortu ikara espresatzen laguntzera datorrela. "lauzten zaitut" horrekin isurketa espresatzen du bertso- arte honetan ondoko estrofa argitzen duenez.

Kanpoko lerroetan isurketaren zartada espresatzen da, erabat husturik, hilda bezala baratzea. Erdikoetan, suaren "su- ziri" eta uraren elementuetara jotzen du "botz-uhin" delako sentsazio hori hitzez adierazteko. Gizonari sua sartzen zaio eta uhinak berriz biak atzematzen ditu. Gizonaren griña suarekin lotzea tradizionala da eta emakumea urearekin lotzea ere bai.

B: Berritotu-nahia

B 1: *Ilargiari otoitza*

Zortzigarren ahapaldiko dramatis personae Ilargia eta neskatila dira. Letra larriz idatzitako Ilargiak, jainkosa gisa, irri egiten duela esan liteke bere oneritzia agertzen duela begiak hestearekin. Horrez gain sexu-iharduna Ilargiaren gorabeheran dagoeneko ere iradokitzen du: ekintza amaitu-begiak hertsu artean badela erlaziorik. Ilargia lexemak eta honekin errimaz loturik dagoen begiak lexemak Jainkoaren begia eta orotarazten dizkigute. Honek guztiak lexemok zama sinbolikoa dutela adierazten digute argiro, eta arlo horretako azalpenen bila bideratzen gaituzte. Erdiko lerroetan neskatilaren otoitza ezagutarazten zaigu, azken lerroaren arabera, Ilargiari zuzentzen diola hau adi duela.

Hurrengo bi estrofatan otoitza. Sugeari betiko Jainko eta Rege izaera ezaguturik goresmen, adorazio eta ohore egiten zaio. Urrebuztan izenlagunak eta ondoko estrofa suge hori zakilarekin elkartzera garamatzate. Ondoko estrofan lehen egin duena -berrirakur hirugarren estrofa- berriro-berritotik hasteko gonbitea luzatzen dio, hain

(4) Ikus 16-17 orr.

zuzen laztanez bere baratzeko ezta dasta dezan bigarrenkoz. Gora-go esan duguna berriro diogu: maila konnotatibo sinbolikora jo gabe ez ditugu hizkuntz zeinuok aditzen.

Azkenaurreko ahapaldian denboraz aldaturik, iraganean, sugearen nekea ezagutarazten zaigu, honen atsedean hartzea ezta darien lili artean –gogora ekarri hirugarren estrofa–. Azkenekoan enuntziatzaileak, pertsona eta denbora-aldia aldaturik musu-eskea eginez amaitzen du lotan datzan sugeari indarrak bihur diezazkion.

Semantika sinbolikoa

Honainokoa estrofaz estrofa axola handienekotzat jo duguna nabarmentzen aritu gara. Sintaxia –zeinu-zeinu erlazioak–, pragmatika –zeinu-subjektu erlazioak–, eta semantika –zeinu-objektu erlazioak– guztiz ere denotatiboa izan ditugu aztergai. Aurrerakoan, zuzenean olerkiaren edukiaren sustantzia barneratzen enseiatuko gara: sinboloak eta imaginarioaren idazkeraren egituraketa dinamikoa.⁵ Delako egituraketa hori arakatzean orainago aipatze hutsean utzitako zenbait iruzkin berrartuko ditugu sakoneko zentzua desestaltzeko baliagarritzat jotzen ditugun heinean.

1. Sugea: Sinbolo balioaniztuna

Sugea sinbolo aberatsa bezain balioaniztuna da, eta olerki honen bigarren partean arras leku gailena duenez, al bait hobekien interpretatzeko eskierki sinbolo giltzarria. Oroz lehen, egungo gizon mende-baldarrarentzat sugea animalia okaztagarria da; Bibliaren arabera, Evaren bitartekotzaz Adan bekatuan amilarazi zuena. Ordea herri ezberdinetako mitologiak ezer erakusten badu da sugea sinbolo kontraesankorra dela, eta are semiten tradizioan berean ere, Biblian bertan ere, sugea ez baita soilik sinbolo negatiboa.⁶ Zenbakiak liburuan agertzen denez, Jainkoak bidalitako lur-sugeek Israelgo jende ugari hil bazuten, sugreak berak izan baitziren halaber israeldarrei bizia itzuli zietenak ere.

Gilbert Durandek dioen bezala, sugea esanahi ezberdin gehiegi-tara lerratzen den sugegorri-orapilo arketipologikoa izanagatik, duen

(5) Sinbologian jantzia dagoen irakurleari ohartarazten diot suge eta ilargiaren sinboloen azañpena irakurtzetik ez duela etekin handirik eskuratuko. Agian hobe luke ataloi paso egitea.

(6) CHEVALIER, J., GHEERBRANT, A.: *Dictionnaire des symboles*, Robert Laffont S.A. et Jupiter, Paris, 1982, 876- 877 orr.

sinbologia ilargi-landa konstelazioan kokaturiko hiru sailletara bil liteke: batetik, denbora- eraldakuntzaren sinbolo, bestetik ernalkuntzarena eta azkenik, asaba-iraunkortasunarena.

Bigarren sail hori joko dugu begiz doakigunerako: "La segunda dirección simbólica que puede tomar la imagen de la serpiente no es más que un desarrollo de los poderes de perennidad y de regeneración ocultos bajo el esquema del retorno. La serpiente es, en efecto, símbolo de fecundidad. Fecundidad totalizadora e híbrida puesto que es, al mismo tiempo, animal femenino por ser lunar, y porque su forma oblonga y su modo de caminar sugieren la virilidad del pene".⁷

Ildo honetarik, geure mitologiari begia edukiz hor ditugu J.M. Barandiaranek jasotako ipuin eta kontakizunak non Sugaar, Sugoio edo Maju izenez deritzan izaki mitologikoa dohai bereziaz hornitua ageri zaigun; besteak beste, Mari, euskal mitologiako jeinurik nagusia eta sexuz eme denaren senar izateko dohaiez. Lope García Salazarkoak kontatzen duenez, Mundakan bizi zen printzesa batez elkartu zen Sugaar, eta bat-egite honetarik Bizkaiko lehen jauna, Jaun Zuria, sortu zen.⁸

Poetek ere maiz tratatu dute sugea lehen maitaleztat euren irudimenezko sorkuntzetan. Jung psikologo suitzarrak⁹ Mörike eta Byron-en poemak zenbait zati ekartzen ditu zeinetan sugeak esplizituki emakumea estaltzen duen. Sugearen sinbolismoak, besteak beste ernalkuntza eta zikloaren sekretuak gordetzen dituela gogoraraziz gatozen dihoakigun olerkira. Zakila suge eta hau Rege eta Jainko aldarrikatzen ditueneko otoi-tza hain zuzen ilargiari esaten zaio esker onaren aitortzaz.

2. Ilargia: Itzulera ziklikoaren sinbolo

Horago esan dugu sugea animalia ar-emea dela, lehenik eta behin emea hain zuzen ilargitarra delako. Jon Miranderen olerkian Ilargiak maitaleen bozkarioarekin bat irri dagi, eta hauen maitasunezko sua iraungitzeaz bat begiak hesten. Botz-uhinek ostera birsortzerik izan dezaten esaten du otoi-tza neskalagunak.

(7) DURAND, Gilbert: *Las estructuras antropológicas de lo imaginario*, Taurus, Madrid, 1982, 303 or.

(8) BARANDIARAN, J.M.: *Mitología Vasca*, in *La Gran Enciclopedia Vasca*, Tomo III, *La gran enciclopedia vasca*, Bilbao, 1968, 268 or.

(9) JUNG, C.G.: *The collected works, Symbols of transformation*, second edition, Sir Herber Read, London, 1967, 9 or., eta 111-112 orr.

Garbi dago, ekintza berrirotzeko ahala aitortzen zaiola ilargiari, denbora lineala ukatzeko gaitasuna sexu-iharduna behin eta berriro abiarazteko indarra ezagutzean.

Gilbert Durandek denboraren barrutian bertan iharduten duten sinbolo-konstelazioak bi kategoriatan biltzen direla diosku, nola eta di-relako sinbolook denbora-erritmoaren berrirotze taigabea eta etorkizunaren menperakuntza ziklikoan egiten duten indar, hala eta, aitzitik, arreta etorkizunaren rol genetiko eta aurrerakoira bideratzen den. Biek amankomunean dutena da denborari itsasten zaizkiola honi gaina hartzeko. Bada, bi hauetarik lehenbizikoen artean ilargia da behinena, hain zuzen bere laualdi ezberdinak markatuenak dituelako. Hau dela bide, gizonarentzat denbora neurtzeko lehen izari bihurtu da. Ilargiak beti errepikatze-prozesu etengabea iradokitzen du.¹⁰

Bestetara etorri, olerkiak duen estrofa motari erreparatuz gero, gaztelaniaz <<quintilla>> deritzatenak direla ohartzen gara. Gaztelako literaturan batez ere antzerkian erabilia izan da, bereziki maiteminduen elkarrizketak burutzeko. Gure kasurako, aabba horretan, lehen bertso-lerroko azken hitz errimaduna eta estrofako azken bertso-lerroko hitz errimaduna bat eta bera izateak, epifora edo latinez reversio deritzan figura horrek logikoki itzulerarena iradokitzen digu. Estrofa guztietan itzulera, reversioa.

Pragmatikari dagokion olerkiko adizkien denborari ohartuz gero ere, nago iragana –beti burutua aspektu aldetik– eta oraina tartekatzearen egitekoa behin eta berriroko prozesu hori nabarmentzea dela. Orainaldia aspektu ezberdinetan bederatziz estrofatan darabil, iragana berriz hirutan. Hala ere, kopuruz oraina nagusi izanagatik, lehen estrofan iragana erabili izanak eta ilargiarekiko otoitzaren ondotik ere bai, uste izatera garamatza olerkiak kontatzen diguna franko denbora dela igaro zela, alabaina orainaldiak kontagai den iharduna bera orain eta hemen-era ekartzen digunez, hots, behingo batean nahiz orain eta hemen-ean gertatzen bada, geroan ere oso gertagarri dela uste izatera bulkatzen gaitu.

(10) Garai beretsuan eta estrofa mota beretsuz eginiko beste olerki batean ere espresukiago ageri du Jon Mirandek, delako ilargiaren izaera eta guztiz ere berrirotzeko ahala: *Jai gai* –Ilhun-argiak, 108-109 orr.– Enaizu maite... egunaz. Nera Hor/ Argizagia ikhus arra sor:/ Zilhar-argitan jarri du Sargia. Maitia, zu enekin, alegia/ Lo, haren jei-deiai ez egon gor... Ohar, nola hurbildu dituen aliterazio handiko hiru hitz, hain segur esanahiz ere are gehiago estekatu nahiz: Argizagi-Zilhar-argi-Sargi; gauarekin, maitasun-emakumearekin.

Olerkiko otoitz-esalea neska da. Jakina denez, emaztekiak zer ikusi zuzena du ilargiaz mundu osoko folklorean. Ilargia, emakumeen hilekoari atxikirik dago. Frantzian, emakumeen hilekoak <<ilargiaren mementu>> deituak dira: "Para el hombre primitivo –observa Harding–, el sincronismo entre el ritmo mensual de la mujer y el ciclo de la luna debía parecer la prueba evidente de que existía un vínculo misterioso entre ellas".¹¹

Oraindainokoa, batez ere, sinbolo soilak bere estatiko-tasunean izan ditugu aztergai. Baina irudi-sinboloak batetik singularizazio dira, arketipo unibertsalago eta iraunkorrago direnen bakantze, eta direlako arketipook kultura ezberdinek berezituriko irudi oso ezberdinei atxekitzen zaizkie irudi-multzook eskema ezberdinak gauzatzen dituztela.

Garraizkion Gilbert Durandek imaginarioaren bi erregimen zabaletan banatzen ditu bizi-joera organikoek doazkien eskemak, nahiz arketipo egonkor eta unibertsalak, nahiz irudi-sinbolo balioaniztun eta berezituak: eguneko erregimenean eta gauekoan.¹²

Bi erregimenon arabera adierazten ditu gizakiak, denboraren iragaitz itzuzekin eta heriotza urrikigabearen segurtasunak sortzen dizkion desegurtasun eta antsiei aurre egin nahiz hartu ohi dituen funtsezko jarrera orokorrak.

Denbora itzuzezinaren bisaia mehatxuzkoa eztiago eta gozago bihurtzeko Erosek, –hau pulsio edo desira balioaniztun gisa aditzen dugula, nola heriotza eta suntsipenaren hala bizitza eta bat-egitearen gisara–, ahala du denboraren joanaren alderdi makur-gautarrei gainazpi egiteko, barnekotasun gozoan murgilduaz edota denboraren jarraikitasun erritmiko-linealean pulunpatuaz.

J. Burgos¹³ Duranden azterketa antropologikoak imaginarioaren poetika bihurtzen entseiatzen da. Hark zehazturiko egitura hirukoitzari hein handi batean darraiola, imaginarioaren idazkeran hiru egituratze-modu bereizten ditu, bizitzari buruzko hiru jarrera orokorri, hots,

(11) DURAND, Gilbert: Aip. lib. 96 or.

(12) Lerrook idazteko Duranden aipatu liburuaz gain, Karlos Otegi doktoreak, Lizardiren "Biotz-begietan" olerki-bildumari buruz egina duen tesi argitaragabeaz ere franko baliatu naiz. Bihoakio oin-ohar apal honetatik nere eskerroneko aitortzarik biziena bere tesiaz ezezik, buruz buruko hainbat argitasunez ere baliatzeko eskaini didan abaguneagatik. Mila esker.

(13) BURGOS, Jean: Por una poétique de l'imaginaire, Seuil, Paris, 1982, 125-128 orr. eta 155-174 orr. eta 202-203 orr.

"l'Être-au-monde"-ari eta denborak dakarren gainbeherari datxezkionak hain zuzen. Jarrera orokor hauetarik batek denborari buruzko ukamen, errefusa "refus" eta uzurtze jarrera erakusten du: babesleku hautak, hertsiaik paratzen entseiatzen dela, denboratik begiraturiko gordelekuak eta erretiratze, baitaratze, murgiltze, isolatze eta bat-egite eskemen arabera antolatuz.

Antolamendu kidetsua ohartzen dugu doakigun olerkiko lehen lau estrofatan. Irudiaren eguneko erregimenaren zantzurik ez da ageri, irudiaren gaueko erregimenaren onespren gozoa nabari bai, ondoren xehekiago adieraziko dugunez.

3. Irudiaren gaueko erregimenaren onarpen gozoa

Imaginarioaren aldetik, poemak bere esparru sinbolikoa ezartzen du, non- noizkoak zehaztuz eta lehen partean barneratze egitura bat garatzen. Gauerdia, izarrak aski ditu barneratze eskema burutan ateratzeko. Honen zentzuaz argiago jabetzearren gogora bedi irudiaren eguneko erregimena; eguzkia, izarren erregearen sinbologia, honen begiratua.¹⁴

Doakigun olerkian berriz, eguerdian-en lekuan gauerdia, izarren erregearen lekuan izarrak, hots, batasuna-aniztasuna, azken hau sinbolikoki oso emakumearen ezaugarria dena. Aurrerago, Eguzkiaren lekua Ilargi amandreak hartzen du –euska mundu-ikuskeran ilargia nola eguzkia biak hartu izan dira amandretzat– izar nagusiena bera da, gero gainerako izarrak honen ahizpak edo alabak lirateke, euren distiraz. Eguzkiaren begiarena Ilargiaren begiak egiten du. Finean, lehenbizi barneratze eskema garatzeko –gorago adierazi dugunez, barneratze eskema hau denboraren joanaren aurrean uzurtze jarrera agertzen dutenen artean dago– eta ondotik denboraren joana onartu-iduria egin ondoan –zamalkatzea gozoro onartzea– itzuleraren eskema bidez denbora iheskoraren aurkako antidotoa kausitzeko, giro egoki-gozo bat prestatzea. Eguneko aztarna den ttikienik ez da ageri.

(14) DURAND, G.: Aip.lib. 143 or.: "El superyó es ante todo el ojo del Padre, y más tarde el ojo del rey, el ojo de Dios, en virtud del vínculo profundo que establece el psicoanálisis entre el padre, la autoridad política y el imperativo moral". Honek gure begia euskal literaturara zuzenduz, Orixen dakarkigu gogora, eta Orixeren izenarekin batean Koldo Mitxelena "Euskal literaturaren etorkizuna" lanean Orixez eta Orixeri bezala "esku legun begiduna" ageri ez zitzaizenez zioena. Alegia, bazirela ordurako euskal literaturan Jainkoaren begi arakatzailerean pean sumatzen ez zutenak euren burua. Jon Mirande lekuko.

Barneratze eskeman inolako eror-beldurrik ageri ez den bezala. Gelan sartu, etzan, barne guri-legun-biguinean sartzera prestatu emaztekiari kunplimenduzko eskea egin ondoan. Hirugarren estrofan ageri den ezitia hitzak pisu sinboliko handia du. Poesian eta mistikan esnearekin lotura estuan ageri ohi da. Gure kasurako, sartzapena kili-kagarriago eta eztiago egiteko aitzakia bat gehiago litzateke.

4. Itzuleraren eskema

G. Duranden idazkera poetikoaren egituratze-modu ezberdinetera itzuliz, bereizten dituen jarreretarik beste batek, onartze-iduria dagi, amarrua "ruse" a darabil, eta denboraren indar bektoriala nahiz honen errepikapen ziklikoa baliarazten ditu; kontrakotasunik gabe du onartzen denboraren aurreratze geldiezina, denboratik landako babeslekuaren bila ibili orde denboraren joanarekin adiskidetzen edota adiskidetze-iduria egiten du, hain zuzen, hau hobeki menderatzeko, eta itzulera, berrekite, gainditze eskemen arabera antolatuzera jotzen du.

Gagozkigun olerkian ere gisa horretako irudi-ibilbidea burutzen da; 5. estrofatik harat itzulera ziklikoaren eskeman abiatzen gara, denboraren ihesa sinbolizatzen duen zamalkatzea kontrakotasunik gabe onesten da, ondarreko laueta ilargiari eginiko otoitzaz zamalkatze hau amaigabe errepikakor bihurtzeko gaitasunean fidaturik.

Irudiaren eguneko erregimenetik behaturik, gaueko zaldia beltza eta ifernutarra da, denboraren ihes noraezekoaren sinbolo. Gaueko erregimenean aldiz, geldiezina bada ere, ez da gizona amildegi ikaragarri-ilunera daramana baizik sexu-ihardunaren poderioz txinpartak sortu ondoan pozezko uhin gozotan hil- iduriratsen duena. Iduria soilik. Hor dago eta, heroia, erregea, Suge jainkoa prest, berriro ere Ilargia eta emaztekiaren eraginez prozesua abian jartzeko.

Olerkiko otoitzari jarraiki, sugearen izenlagun gisa "Urre-buztane" ageri zaigu. Erreferentea ebokatzeaz gain, hots, zakil-mutur gorraila, urreak duen gaideterminazio sinbolikoa oroitarazten digu. Bateko, bere koloreak, bizi mina ez denak -ez da gorri irazekia- barneratze biguina konnotatzen digu, intimitate gozoarena, are gehiago kontu eginik metal bikainenaren sustantziak barnekotasunak oro sinbolizatzen dituela. Herri-elezaharretan altxorra gelarik ezkutuenean gorderik aurkitu ohi da kutxaren barren-gordeenean.

Gure kasurako, guztiz ere, sexu-ihardunaren prozesu ziklikoa, errepikakorra, abian jarrarazteko gaitasun jaukala duena.

Prozesua berriro has ledin neskak bere ezti gozozko baratza: ezti, gozoki, janari gozozko lorategiaren eskaintea egiten dio prozesuaren ziklotasunean, hasi-buka etengabe horren bidez denbora lineala, hilkorra suntsiarazteko. Irudimenezko ibilbide honek olerkiaren burura garamatza, haste-hastera, karabilkaturiko sugea gogoraraziz.

SUSAAK

Tradiziozko soka leuna ez baizik kate sendoa bezain luzea osatzen dute euskaraz idatzitako liburu aszetikoek, zeinetan mundutik, deabrutik eta guztiz ere haragitik, "hirur hautarik gaixtoena, perilosena, eta barrenkorrena" denetik¹⁵ begiratzeko, hastantzeko eta erabateko ukoa agertzeko aldarrikatzen eta are manatzen baita, betiko biziaren penan. Axularri jarraiki, "Zeren komunzki amurusiatic sortzen baitira gerlak eta diferentziak. Halatan halaber lehenagoko ientilek erakusteko, zer aztura eta konplezino zuen emazte gaixtoak, pintatzen zuten lehoin bat emazte begitartearekin. Zeren emazte gaixtoak lehenbizian lausengatzen eta balakatzen badu ere, ordea azkenean, lehoin goseak bezala, larrutzen eta desegiten baitu."¹⁶

Aurrerago: "Komunzki amorioa begietarik sarzen da, handik hasten eta sortzen da. Ihiztari handiak dira begiak, eta bere gogarako ihizirik eraikitzen dutenean, eztira erdiets arteño baratzen".¹⁷

Bada aztergai dugun olerki honetan gu irakurleoi hirugarren pertsonan estradiegetikoki sexu-ihardunaren eszena narratzen digun kontalariak, Axularrek emazte gaixto deritzan emazteki mota horixe marratuz ekiten dio enuntziatuari. Aipatu eszenan kontalariak gain, nor ere nahi emakume den batek eta nor ere nahi gizon denak hartzen dute parte, hots, gizon-emakume tipoek.

Irakurle gisa, kamera batekin filmatzen eta aldi berean mikroarekin kontatzen ariko balitzaigu bezalako sentsazioa sortarazten digu, aldian behin gizon-emakume arteko elkarrizketa dramatikoaren euren ahots propioez entzuteko aukera ere eskaintzen zaigula.

Oraingoz bego ohar honekin, aurrerago itzuliko baikara pragmatikak aztertzen duen autore-irakurlearen arteko erlazioa xehekiago deskribatzera eta interpretatzen entseiatzera.

(15) AXULAR, Pedro: *Gero*, Jakin, Arantzazu-Oñati, 1976, 385 or.

(16) AXULAR, P.: aip. lib. 401 or.

(17) AXULAR, P.: aip. lib. 441 or.

1. Erritmoa eta poemaren sintaxi-lexikoa

Egiturari doakionez, grafikoki hiru zatitan partitua ageri zaigu olerkia edukiaren eskema logiko baten arabera: ihardun aurrekoa, erotizazio aldia, gero dostaketa eta azkenik sartzapen-isurketa ondoko epilogoarekin. Zati bakoitzak bi azpizati oso markatuak ditu kasu bakoitzean bereizgarri ezberdinekin baina hiruretan ere lehen partea aski luzeagoa dela. Zati luzeau lauko txikien metaketaz osatua da eta laburra lauko txiki batez.¹⁸

Estrofa mota honen ezaugarri orokorrez den bezainbatean, Juan Mari Lekuonak Lizardiren Neskatz urdin-yantziaren metrika-estrofagintza aztertzen ari¹⁹ dioen bezala; erabat harturik, erritmo azkarra, malgutasuna eta errimetan oin hartuz egitura bikoitza dira estrofa mota honen berezgarri behinenak, kontaerarako aproposa izateaz gain.

Gure kasurako, ritmo metriko aldagaitzak -7-6- ritmo sintaktiko aldakorraz eta bi hauek pentsamendu edota erritmo psikikoarekin dituzten sartu-irtenei erreparatzen diegula esan, gehienetan bertsolerroa zentzu-unitate aski autonomoa dela; -badakigu estu harturik gutzia dagoela elkar-eraginpean: 56 bertsolerroetarik 32 kontatu ditugu franko autonomo direnak- hauek pintzelada solte impresionistez zipristintzen dute eszena dramatizatu gisakoa den poema.

Taupada poetikook gorputz bat osa dezaten egileak ezarria du batetik errima pareatua, noiz lasago noiz estuxeago bertsoleroak binaka elkartzen eta tolestatzen laguntzen duena. Errimaren beraren nolakotasunaz esan, aberastasunari kontu gutti egin zaiola: 14 errimatatik 10 asonanteak dira, fonetikoki bokal huts bat baino ez dutenak amankomun; ozentasunaren bila ez dela ibili garbi dago, zenbait aha-palditan esan liteke kontrakoaren bila ibili dela, hots, iluntasunarena hainbeste "u" duten hitzak paratuaz aurrerago zehatzago azaltzen saiatuko garenez. Morfologikoki ere morfema bidezko errimari ez zaio muzinik egin eta lexema bidezko bakarra baino ez dut kontatu -bi su/izu- gainerakoak hibridoak, lexema-morfemaz osatuak direla.

(18) Ezagutzen dugun kopia bakarra bestek (Nemesio Etxanzek) besteri (Andima Ibiñagabeitiari) bidalia dugunez, beti sortzen da halako dudamudarik jatorrizkoaren egituraz. Hala ere, duen eitea duelako, lauko txikiak estrofa-multzotan banatzea oso lizarditarra dugula kontuan izaki, *Neskatz urdin-yantzia*-n udaberria poetizatzeke poema osoan erabili zuenez geroztik, zalantzatxo horiek ibituxe gelditzen dira erabat suntsitze-ra iritsi gabe.

(19) LEKUONA, J.M.: *Lizardren eskema metrikoak eta puntuak*, in Jakin, 1983, 29, 65-66 orr.

Esaldien nolakotasun sintaktikoak erritmoarekin eta batez ere sintaxi-pentsamenduaren garapenak poemaren edukiarekin duen lotura estuaz jakile izanik alderdi hau ikertzen ari, ohargarri dira eten-puntuak. Oso Lizardiren tradizioan, eten-puntuak batez ere bertsolerrook ertz zurrunez mugatua ematen duen pintzelada poetikoa luzarazteko balio du kasuan kasuko iradokizun ezberdinei bide emanaz. Zurruntasuna diogu hain zuzen zangalatrabari muzin egiten diolako, –Lizardi ere estrofa- mota hau zerabilela oso bakan baliatu ohi zen zangalatrabaz, hain segur estrofa mota honek duen bertsolari tradizioko zama-gatik- poema guztian bi baino ez baitaude –“zerbait/atxi ezin bailu” eta “mutilla-ren/iltamuan-. Hala ere badira bertsolerro barruan beste eten batzuk, brakistikio edo rejet izenez ezagutzen direnak retorikan –“Itxon!”, “¡Oraintxe!”, “Ortxe”, “igan”- adierazkortasun-premia ezberdinei erantzuki bertsolerroa malgutzen dutenak.

1.a. *Erotizazioa*

Poemak dituen hiru zati ezberdinei bertagotik ohartzuz, lehenbizikoan ohargarri da nola haste-hastetik ere emakumea jarrera lohian –olerkiotako terminologiara makurtuz- agertuagatik hasierako lohitasun hori plastizitate gutxikoa den, bigarren laukoak bortitzago eragiten dion gure sentikortasunari eta halaber azken bertsolerroek. Laukook aurrera egiten dute arrarengan emeari darion irrika eta dardara berbera sortarazi beharrez.

Lehenbiziko plano egonkor-antxa geroz mugikorrango eta plastikoko bilakatzeko alderdi metriko-sintaktikoan baino areago, gorago aipatu arrazoiengatik, alderdi lexikoan bermatzen da. Bistakoa da gradazioau lortzeko aditzondo funtzioa betetzen duten adjetiboak giltzarri direla, aditzik espresuki ageri ez duten aditzondook. “Nola?” galderari erantzuten diote eta ezabaturik dagoena “dago” da bereziki baina “da” ere bazter utzi gabe. Esaterako, “eder bezain loitsu” dago/da. Batetik, olerkiaren lehen zatia ondoko bi zatietan datorren ekingtza edo ihardunak baldintzapetua duenez gero, “la cualidad que predicamos con estar va inserta en una circunstancia de tipo, lugar, causa, acción, etc., mientras que con ser la sentimos como independiente de toda circunstancia”,²⁰ egona-ren deskribapena da egiten diguna baina bestalde, adizkien ezabaketaren bidez “izan”a ere iradokitzen digu kasu partikularra traszenditze bidean.

(20) REAL ACADEMIA ESPAÑOLA (Comisión de gramática), Esbozo de una Nueva Gramática de la Lengua Española, Espasa-Calpe, Madrid, 1983, 366 or.

Aditz-izenondootarik gehientsuenak deskriptibo-subjetiboak dira, eta bi isotopiatan elkarganutzen dira: edertasunean batzuek eta sexugurarian besteak.

EDERTASUNA	GURARIA
Eder	Lizunkiro
Zuri	Loitsu
Dizdiratsu	Erdi-zabal
	Irrikaz
	Dardaraz
	Plox-plox
	Barrez

Edertasunari doazkionak ez dute garapenik olerkiaren baitan, aitzitik, orainago esan dugunez guraria konnotatzen dutenek bai. Guztiz ere "irrikaz", "dardaraz", "barrez"ek bereganatzen dute intentsifikazioarik handiena. Erdi-ren "er" hotsak, irrika-ren "ir" eta larru-ren "lar" hotsek, dardara-ren bi "dar" horiekin batean adierazkortasun handiz espresatzen dute grinaren astinduaren handia.

Sentsazio horixe berbera transmititzen digu plano higikorren kromatismo sutsuak. Edertasunaren sinbolo den zuri kolorekoa gorputza, zuri-zuriak bularrak mami-katillu irudiaren arabera eta aldiz, gorriak, grina sutsuaren sinbolo den kolorekoak begiak, suzkoak irudiaren arabera. Surekin errimatzen duen izu adjetiboak begiradaren aberetasuna, grinaren basatasuna azpimarratzen du, gorago aldatu dugun harako Axularren "lehoin bat emazte begitartearekin" hura oroitarazten digula. Beste horrenbeste, bi ahoen irudiak, gorriaren minak, odol, biziagotu, intentsifikatu egiten du.

Honetaraz gero, edertasun nahiz liluraren zuria eta "desioaren, antsiaren, amodio gartsuaren eta grina bizi guztien adierazle"²¹ den kolore gorria. Erotismo sutsu-basatia darion emea dardara bizan.

Honen aurrean ar erotizatua, lehiatua, eutsi ezinik agertzen zaigu lehenbiziko zati honetan. Erabilera herrikoi usua duen "buztan motza" metafora ar-eme arteko har-emanaren aberetasuna azpimarratzera dator eskierki. Eta zentzu propioan gizonaren buruari dagokion hizkuntzaren ahalmena metonimikoki zakilak ordezkatzan du, grina hutsaren menpe jabetasun guztia galdu duenaren adierazgarri.

(21) PERURENA, P.: aip. lib. 121 or.

1.b. *Iharduna*

Erotizaziotik sartzapenera artekoa labur ebazten digu. Aurrekoan egon-izan kopulatiboak baziren aditz behinenak hauek kalifikatzea xede zuten izen-aditzondoekin batean, honako honetan aditzondoek ekin gunea kalifikatzea izango dute helburu. Usaimena eta guztien gaintik ukimenaren barrutia izango dute ezti izenondoan eta usain, igurtzi, milizka, musu (eman) aditzetan oinarrituriko aditzondoek amankomun.

Figurarik nabarmenena zortzi bertsolerrotarik lau erabat paraleloak izatearena da, eskema sintaktiko berbera dutela: Sust+eta+Sust lehena eta laugarrena eta erdikoak Aditzondo+eta+Aditzondo.

Eskema sintaktikoari doakionean ezezik edukiari doakionean ere elementuen gurutzaketara jo dela bistan dago, bateko objektuak edo soin-atalak –gorputz osoa, bereziki titi ta ipur-masaillak– zeinen gain aritu, eta besteko, direlako soin-atalon gain aritzeko tresna diren mingain eta eskuak eta buruenik, usaimen-ukimen zentzumenen menpeko ekintzak, denak elkar-nahasiz, estrofaren barruan –quiasmo eitea duen figuraz– bi grinatuen trabaketa eta kiribilketa iradokitzen zaigu.

Gero, ahapaldiaren tokirik aukerakoenean itxu aditzondo-adjetiboak paratzen digu adimendu eta arrazoiaren gabeziaren adierazle, amodioaren itsutasunaren leku komuna oroitaziz.

1.d. *Hustuketa*

Estrofaburuko brakistioak bertsolero barruan ezartzen duen etenaz, sartze-ekintza prestatzen du. Honen ondoko bertsoleroak era orekatuz, “eta” kopulatiboak balantzaren orratz gisa dagiela, alde batan asperena eta amorrua ezartzen dizkigu. Aipatu rejeta iradokitzen duen arnas-hartzea bigarreanean hats- egozte eta aldi berean oldar bihurtzen dira erroraino barneratzeko ezinbesteko baldintza gisa bata zein bestea, barneratze hori sintaktikoki zangalatrakab esprestatzen duela.

Ondotik gizon poetikoaren ahotsari ematen zaio leku, hain zuzen hiltzera doanaren azken guraria adierazteko. Bertsoleroen mugak luzaraziaz, ekintzen progresioa errenkan adieraziaz, hiltamuan aldarrikaturiko mezua gisa honetan laburbil liteke: emakume-erroetan norbera hustu. Osoki suntsitu, erraietatiko batasuna erdiestearren.

Guraria aldarrikatu ondoan gauzatzea dator. Fonetikoki, “u” bokalaren agerpen ezohizkoa ohargarri egiten da. Lehen lauokan 27 boka-

letarik 9 dira "u", eta bigarrengean 28tik 9, batean zein bestean bokal kopuru guztiaren herena. Lizardiren olerkietan esaterako, "u" % 18,07 agertzen da, eta "a" % 30,70.²² "U"ren erabilera ohizkoa baino askoz ugariagoko honek, dudarik gabe, tonu iluna ematen dio lauko pare honi.

Itsustasunez eta bortiztasunez ateratzen da hau burutan. Hitzik antiestetikoenez, birritan errepikatzen den "ipurtzulo" eta "kakaztu" terminoez, erabakitasuna eta bortiztasuna konnotatzen duen "dun eta dan" onomatopeiaz batasun mistikoaren gainazpikatzeko, itzulipurdikatzeko errotikoa burutzen da; finean, Jainkoaren lekuan emakumea ezartzen da honengan suntsitzeaz bat zerua erdietsiz.

2. Pragmatika

Lehen esandakora etorritz, haste-hastetik, "billutsik orra nexka", enuntziatzailea kontatzera doan eszenaren kanpo dakusagu eta hirugarren pertsonan irakurleoi gauzak xehetasunez adierazten, iradoki ez baizik erabatekotasunez gertatzen denaren berri ematen zaigula. Isteriaren protagonista direnek berriz honako parte hartzea dute: gizona, bateko, "noiz? noiz?" birritan galdetzera mugatzen da eta emakumea bi itaunoi erantzutera, lehenbizikoan "¡Itxon!" eta bigarrengean "¡Oraintxe!", eta besteko, hiltamuan emakumeari mintzo, sei bertsole-rotan honen jardunari ematen dio leku poeta-enuntziatzaileak.

Irakurleoi berriz, behin zuzenean zuzentzen zaigu honako aditz-morfemaren bidez "or ari dituzu".

Istoriotik kanpo kokatzeko honen azalpena seguraski egilearen izaeraren baitan dago. Nahiz Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabaitiari Salbatore Mitxelenaren olerki hau igorri zionean beste birekin batean honako oharra eransten zion "Ona emen iru olerki, Euskeraren almena gai ontan erakusteko eginak. Egilleak ez du izan lizunkeria aitzateko asmorik. Tenta-bera danak, gorde bitza begiak papel ontatik",²³ fraile frantzizkotarrak ez zion ongi erizten lehen pertsona kontatzeari.

Aztergai dugunarekin batean beste bi olerki ere igorri zizkion N. Etxanizek Andimari. Batean "Oe-lagunak" deritzanean jokalege

(22) Gorago aipatu Karlos Otegik Lizardiz egin tesi argitaragabeaz baliatu naiz datu hau eskuratzeko.

(23) Olerkiok, eta baita beste bat ere, delako ohar hori barik, Igela aldizkarian argitaratu ziren. Ikus: IGELA, Lur (Hordago publikapenak), Donostia, 1979, 113-114 orr., 135-139 orr.

berdina hartzen du, kanpotik hirugarren pertsonan kontaktzen du alkohola-erotismoa dualitatea ardatz duen istorioa –gainera, oraingoan gizonak birekin, bi maiteñorekin aritzen da “naspil likitsean...”-. Bestean, berriz “Guraria” deritzanean lehen pertsonan kontaktzen du, nor poetikoak emakume batek sustatzen dion guraria, gogo lizuna espresatzen duela.

Hauezaz gain beste bat ere badu “Errege berri” izenburukoa. Honako honetan mito klasikoetan oinarrituz, Baco, ardoaren jainkoa, izendatzen du errege berri, “ardoz eta emakumez ta nolanaiko poz-menez orditu”a Adimen-ek mende luzetan ostutako erregetza berreskuratzen diola. Hemen ere lehen pertsona darabil.

Gure azterlan honen lehen partean adierazi genuen nola Nemesio Etxanizek zioen S. Mitxelenaz, fede-kontuan eta haragi-irrika gaietan betiko erantzunekin etsitzen ez zuena zela. Olerkiok egin zituen garaian badakigu gutun-harremanetan zirela hegoaldeko Nemesio Etxaniz-Salbatore Mitxelena eta Parisen zeuden Jon Mirande eta Andima Ibiñagabeitia. Hona gutunon zati batzu: “Zure eskola berrian, izor-olerkietan alegia, ikasle berriak ernetzen ari zaizkitzu, eta ez nolanaikoak alyinkua. Or igortzen ditizut egun Donostiatik eskuratu ditudan lau olerkitxo... Zure izor-olerkietatik zenbait Mitxelena praile olerkariak ere irakurri ditu: eta eder arkitu omen ditu. Arri zizte! Ontaz geiago esanen, elkartzen gaituzunean” (Andima Ibiñagabeitiak Jon Miranderi 1951-10-24). Dirlako olerkioi buruz Jon Mirandek izor-olerkiak atsegin izan dituela idazten dio A. Ibiñagabeitiari eta honek diotsa Donostiatik igorri dizkionari jakinaraziko diola bere iritzia.²⁴

Beste batean, Andimak ezagutarazten dio Miranderi Salbatore Mitxelena etortzekoa dutela Parisera. Harremanon haritik berriro poemon testu-barrutira iraganez, Oianone poemako neskaren otoieta eta Susaak poemako mutilaren hiltamuzko desio- adierazpenaren artean isomorfismorik nabari dela baiezia liteke. Aitzitik, testu-barrutitik landa, Susaak poema eta gorago aipatu ditugun hirurak idatzi aurretik edo idazte garaian ze esperientzia edo bizipen egon ziren oso neke da argitzen ikusiago arte, datu gehiago eskumenean izan baino lehen.

Salbatore Mitxelenaren literatur obran, lau poemok osatzen duten 140 bertsolerrotako testu-barruti murrizau, zalantza izpirik gabe murrizta bere obra osoarekin konparatzekotan, euskararen gaitasuna frogatu nahi hutsari egoztekoa da ala motibazio sakonagoren batean du

(24) Aiputan ditugun olerkiok Salbatore Mitxelenari egozteko ze arrazoi dauden jakin nahi izanez gero, irakur bedi: ETXANIZ Nemesio: Susa in Jakin, 5.a, 1978, 98-102 orr.

iturburu? S. Mitxelenaren literatur produkzioan leku marjinala du poemagintza honek. Datu gehiagorik ezean, badirudi marjinaltasun horretantxe dagoela inon egotekotan erantzuna.²⁵

Beste alor batera iraganik, gutxienez aurrekoa bezain axolazkoa denera doakigunerako, hots, lau olerkion sorkuntzatasunaz, alegia imitazio hutsa edo euskaralpena bakarra duten jatorri ala ezinbestean handiko eta hemendiko gaienberregitearen emaitza diren baina berregite sortzailearen emaitza; baieztatu liteke, besteak beste, hautatu erritmoan eta erabili hitz-material guztian oinarrituz, sorkuntza burutu dela, gai honi dihoazkion Nemesio Etxanizen adierazpenek berek ere iradokitzen dutenez. Uste honetan oin harturik igarotzen gara semantika sinbolikoa ikusmiratzera.

3. Semantika sinbolikoa

Pragmatika alde batera, olerkion funtsezko esanahiaren berri emateko argigarri deritzat Jon Kortazarrek Arrats Beraneko Lauaxetaz dioena laburzurrean hona ekartzeari.²⁶ Gilbert Duranden terminologiaz baliatuz diosku Arrats Beraneko Lauaxeta nekatu egin dela platoniko izateaz eta gaztetasunaren mitoa, nola carpe diemeko mitoa hala ardoz nahiz emakume-musuz horditu nahiko mitoa ageri direla jaiste-sinboloekin batean, guztiz ere edontziarena, aipatu Lauaxetaren liburuan.

Mitooen azken esanahia berriz: “el descenso y la copa se unen en un mismo sentido para, mediante el goce del momento, es decir, mediante el mito de la juventud, pretende vencer el devenir del tiempo” (ibid.). Ondoren gisa honetan darrai: “Algo que, por un lado, no se muestra en Lauaxeta con rotundidad”. Diferentziak diferentzia gure kasuan bai.

Gorago aipatu ditugun lau olerkiotarik batean, Errege Berri izenean honako desira jaulkitzen du poetak: “¡Bejondaikala, Jaungoiko berri!/emaiguk ire edontzitik!”; gorago esandakoaz parekotasuna bistakoa da. Aztergai dugun olerkira etorritz, honako honetako emakumea jarkiezina da, gizona noraezean bere baitaratzen du heriotzera

(25) Zarauzko frantzizkotarren komentuan, —bide batez nere eskerrona agertzen diot Karmelo Iturriari emandako erraztasun guztien aldera— olerkioi dagokienean ez dago ezer, ez zirriborro, original, ez inolako aztarnarik, nere begien irispidetan jarri zaidanaz juzgatzekotan. Egia esan, ez daukat inongo oinarri den ahulenik ere susmatzeko ikusi ez dudarik egon litekeela.

(26) KORTAZAR, J.: *Teoría y práctica poética de Lauaxeta*, Colección Magisterio Derio, Bilbao, 1986, 253-258 orr. Bide batez Jon Kortazarrekiko ditudan zorren alderako, bihoakio oin-ohar honetatik nere eskerroneko aitortza merke hau. Mila esker nereki-ki agertu duzun onginali eta oharrengatik.

bulkatu arte alabaina, eta hemen ageri da ezin nabarmenago irudiarren eguneko erregimenarekiko kontrakotasuna: hiltzea euskal literaturaren tradizio ia osoan betiereko sugarretan kiskaltzea bezalatsu izan dena ilezkortasunaren atari, zerua irsteko bide berri bilakatua da. Emakumeaz bat eginez denboraren joan geraezina geldiarazia da "besarka illezkorrean".

Jon Kortazarrek deitoratzeaz bat hein batean erantzuki ere egiten dio Lauaxetari, denboraren joanari aurre egiteko dauden bi irtenbideen sintesirik burutu ez izanagatik. Gure kasuan, esan beharrik ez, ez dela Jon Miranderen poeman genekusan bezalako itzulikatze ziklikoaren aztarnarik den ttikienik ere sumatzen.

GRINĒN LOA

Era batera zein bestera Nemesio Etxanizen olerki frankok dute maitasuna gaitzat. Gutiz gehienetan behazunezko tonoa dutenak dira hauek, inondik ere esperientzia saminek sortaraziak: dela zorion-hazia hautsi delako, dela hain urruti hain hurbil egon izanagatik maiteminduen bihotza delako hil, dela zoratzeraino irakinarazi ondoren ontzirik gabe utzi duelako maiteak maitalea ekaitzarekin borroka. Aipatu guztiotan maiteminak jotako samindua, protagonista nagusia, enuntziatu osoaren pisua daraman Nemesio Etxanizen nor poetikoa da.

Beste olerki batzutan berriz, -idatzitako poema guztietarik N. Etxanizek berak Lur Berri Billa libururako egin hautaketan onentsuen jo zituenera mugatzen bagara, bost dira grinĕn loa barne- maitasuna besterengan aztertzen du poetikoki edota maitasuna gizakiarengan gagozkigun olerkian bezala. Aipatu bostok kontuan harturik berriz, le-rootan aztergai dugun honetantxe ematen digu dudarik gabe berariazenik maitasunaz zuen ikuspegi filosofiko-erlijiosoa poetikoki.

Grinĕn loan intuizio poetikoa eta erlijioa ulertzeko era pertsonala elkartzen dira hertsiki poema gozo-atseginezkoa eratzeko. Olerkiu sortarazten duen jatorrizko sentimendua, poema eraiki ahala forma poetikoa hartuz doana ondokoa da: Gizon- emakume arteko maitasunak aro ezberdinak ditu, lehenbiziko aldi grinatsu, ekaiztsuari, azalekoari umotu arau maitasun heldu, landua darraio azken hau dela mundu honetako betegintzarrerik betegintzarre, atseginetan atseginen, hain zuzen kristauen zeruan zoriontsuentzat izango den loriatzko egoera berbera; hemendik poema kristauen Jaungoikoari zuzenduriko esker-otoitz gisakoa ere izatea.

Egitura enmarkatua eta simetrikoa du. Hasieran nahiz bukaeran, -lehen bertsoleerroko posesibo bat salbu- bost bertsoleerroko multzo

berbera ageri da, grafikoki zenbakiz markaturiko bi parteetarik bereizi aurrenekoa, eta 2. partearen ondotik eten-puntuez aldendurik azken burukoa olerkiari markoa ezarriz. Honen barruan, bi zati simetrikotan partitua dugu poema parte bakóitzean ortografikoki lau zati nabarmen bereizten direla. Poeman narratzen direnak parte batean zein bestean leku bat eta bera dute: ezkonduen gela. Axola handiagokoa da enuntziatua enuntziatzen deneko denbora. Narratu poemako nor poetikoei euren seme-alabarik gazteena ezkondu zaieneko egunetik egiten da, alabaina badira zenbait gaurkotze oroimenezkoak diren zatietan. Poemari ispilu eitea damaioten parteak eta zatiak atxikiz, markoa alde batera eta orobat aditzaren aspektua ere, denbora aldetik oraina eta iragana baino bereizten ez ditugula eskema honakoa da:

LEHEN PARTEA		BIGARREN PARTEA	
<i>Bertsolerroak</i>	<i>Denbora</i>	<i>Bertsolerroak</i>	<i>Denbora</i>
A: (8)	Oraina	A': (5)	Oraina
B: (7)	Iragana	B': (9)	Oraina
D: D ^a : (5)	Oraina	D': (21)	Oraina
D ^a ': (18)	Iragana		
E: (4)	Iragana	E': (6)	Oraina

Harridurazko esaldi batek ematen dio hasiera poemari, enuntziatzaile gizonezkoa poemako protagonista emakumezkoari zuzentzen zaiola galdera erretoriko baten bidez. Harrituta nola iritsi diren hain baketsu egotera elkarren ondoan, seinale lehen ez zirela hala egon, eztaigabean alegia. Kontraste honexek jasotzen du sentimendu nagusia, poema osoak garatuko duena. Griñen sutatik griñen lotara.

Alderdi metriko-fonikoari dagokionez, bertso librea hautatu du egileak, librea silaba aldetik baina errima aldetik ezin da esan errimarik ez dagoela nahiz hau atipikoa den, eskema jakin batera lotzen dena ez izan. Askatasunez jokatu nahi izan du Nemesio Etxanizek, bere pentsamendu poetikoaren erritmoa inongo lege zurrunera makurtu gabe. Markoa egiten duen bost bertsolerroko multzo honetan bere luzeragatik laugarrena nabarmentzen da, 10 silabakoa baita hirugarrenak 5 dituenean. Lehen 3 bertsolerroek 18 silaba dituzte 3 bertsolerrotan zatituak eta azken biak beste 18. Agerian dago bien arteko kontrastea tonu aldetik, hots, azken biak askoz sosegatuagoak esanahiarekin bat. Gainerakoan, hizkuntza funtzionaletik bat ere urrundu gabe.

Markotik landa, lehen partean atzotik gaurrera egin ondoan, honen arrazoia zera litzateke: hor narratzen den egoerak indarrean

dirauela enuntziatzailea idazten ari deneko denboran, lehen bertso-multzoan denotazioaren aldetik Jaungoikoak bedeinkaturiko ezkontza irakurtzen dugu, bi pertsonen arteko maitasun-loturaren alderdi erlijiozkoa lehenbizi eta gero honek duen oihartzun soziala. Errimak laugarren eta bosgarren bertsolerroak lotzen ditu, aurrerakoan senar-emazteek duten frankia alderdi fonikotik ere indartuz. Elkarreki-kotasuna bertsolerro paraleloaren bidez konstatatu ondoan "Irea naun, nerea aiz" honen aurka doanaren salaketari egiten dio bide. Oso gogor salatzen da maisiaketa, bekaizkeria eta gaizki-esana "mingain txarrak", "bekaitz-arraiz". Gagozkion multzoaren azken bertsolerroan aliterazio bertikalik bada, "ka", "ai" hotsak errepikatzen dira: baz"ka"tu, be"ka(i)"tz, arr"ai"z; agi danez, "gaitz" hitzaren alderdi fonikoak gainerako hotsak kutsatu ditu fonetikoki ere espresatzeko gizartearen aldetiko akatsau. Zer-esana, marmarra ezesten da. Maitasunaren jatorri sakratua, Jaungoikoagandikoa eta maisiatzaileen jardun okerra biltzen ditu lehen zatiaren lehen multzo honek.

Honen isla bigarren zatian lehenbiziko multzoa da. Aurreko zatian bezala hemen ere denboran barrena eztei-eguna hautatzen da, alde batekin oraingoan seme-alabarik gazteena dela ezkondu dena. Jaia amaitu da euren ezkontegunean bukatu zen bezalaxe, oraingoan ere maite-gela zain daukate, bi pertsonen arteko bat-egitea gertatzen den babesleku hauta, alabaina lehen gela usatugabea zenean bezala orain maite-gela bihurtua dutenean sartzean, lehen ezkonberriak bezala orain ezkonzaharrak sartuko dira. Denbora ez da alferrik pasatu, ordea ze aldaketa eragin du honek?

Aldaketa honetaz jabetzeko lehen partera etorriko gara bigarren multzoari begi emanez; bertan iraganera igaroz, hots, oroimenaren aldira emaztekiaren etorrera adierazten da, hiru eten-puntuez protagonisten arteko topadaraino luzatuz, ondoren begitartearen deskribapen estilizatua burutzeko honen kolorean eta begietan erreparatuz. Errimak "neregana/zeru bana" lotzen dituzenez, bertso horien zartada sendotzen zaigu emakumearen zerutasuna begietatik izate osora hedatuz. Emakume ereduak edo deskribatu nahi digu, makur-jarkiezin ezkotik urrun eta emakume izpiritual hutsetik ere aldendurik bere toki doian edo, bi hitzetan emakume on-lotsaduna aldi berean zerutarra dena.

Deskribaketaren ondotik ekintzaren hasiera. Salvatore Mitxelenarenean emaztekiaren dardara eta ikara sexu-grinak sortaraziak baziren, honako honetako estuasunak eta urduritasunak grinek bezainbat eragile izpiritualagoek sortaraziak dirudite testuinguruan,

ekintzaren axola handiak edo. Lau bertso isometrikotan —8 silaba-koak— zabaltze- estutze mugimenduak espresatzen dira, hots, lotsak sortzen duen halakreta urratu ondoan trabak gainditurik bat-egiteko bidea prestatzen hasi. Lotsarena emakumeari bezainbat dagokio gizasemeari errimak “Maitasunak lotsa aizatuz” eta “estutu indunan aiduruz” lotzen dituelako. Bistan da mugimenduok ongi zizelkatu nahi izan dituela errimarako hitz ozenak bezain adierazkorrak bereiziz: aizatuz/aiduruz eta dardaraz/ikaraz. Konnotazio aldetik nolabaiteko sintesi horri eusten dio; zabalduk mugimendu fisikoa denotatzen eta konnotatzen badigu biotzak sustantiboak mugimendu fisiko horren iturburua mugimendu izpiritualen sorburu berean kokatzen du.

Ispilu berezira begiak bihurtuz, iruzkindu dugunaren islakoan, mugimendua kontzeptuak estaltzen zituen ikarak, dardarak eta aidurutasunak honekin borrokan den loak, geldiak ordezkatzan ditu. Seme edo alabaren eztei-jaiaren prestaketak berekin duen nekearen menpe, emakume maratzat loakartzen da gizonaren besoetan. Oraingo enuntziatzaileak ez du baloraziorik egiten. Ez kezurik loakartze hau maitasunaren ibitzearen seinaleztat joa izatera aditzera eman zitekeen bezala, soilik emakumearen gorputzaren goresmena hau altxor kalifikatzean sustantibo honek batez ere balio kalifikatzailea duelako testuinguruan, eta gero bere bihotzaren soseguzko egoera, lehen partean grinen iturburua gehiago zehaztu gabe bihotzean kokatu bazigun, oraingoan honen azalean lekutzen digula.

Lehen parteko hirugarren multzora etorriz, emazteki-soinaren deskribaketa eta sexu-iharduna. Honetarako naturazko iruditeria eta nekazari-kulturakoa erabiltzen du.

PLANO ERREALA	METAFORAK
A: Bularrak:	Metak nahiz Aienak
B: Gorputza:	Zelai zuri zabala
D: Alua:	Basa beltzeko leizea errekartean
D': Alu-sarrera:	Su-mendi-aoa
D'': Aluko isurkia:	Salda beroa
E: Sexu-narritamendua:	San Migeletako ur biziak
F: Zakila:	Burni arrotua
G: Gizasemea:	Ekaitza
H: Emakumea:	Lur-ikara

Bularrak, batetik, Jaunak hala nahi izanik egiteko praktikoa dute, haurren janari izatearena; metafora ere, erreferentzialki abere-jana de-

nez, praktikotasun hori berrestera dator, eta bestetik praktikotasun hau ez da emakumeari emakume izate hutsagatik datorkiona baizik eta duen altxor pare honek emakumearen eskuzabaltasunean du jatorria, honen gorputz oparoaren adar dira. Olerkiaren pare honetan, itxura batera erotizazioa indartzera edo espresatzera jo behar lukeenean balio praktiko-izpiritualotara jotzeak, ze esanahi du?

Ohar, begipean ditugun bost bertsolerrook orainean enuntziatuak daudela gainerako bertsolerro multzo guztia iraganean dagoenean. Jokabide honek pentsarazten du urteen joanak, ezkontzazko elkarbizitzak irakatsiaren emaitza dela bularren definizio poetikoau eta ez eztei-gaueko grinin ekaitzean sentitua. Esan nahi dut enuntziatzen ari deneko garaiko enuntziatzailea, bi parteen egitura eta izaera –lehen parte oroitua bigarren parteko enuntziatzaileak sortua da, flash-back gisa– urratuz bezala oroimenenari dagokion zatian sartu dela desegoki. Desegoki mementu hartako aztoramenari ez zaiolako egoki bularren definizio praktiko-izpiritual hau. Honen arrazoia non datzan? Bali-teke alde baldintzapen sozialetan egotea. Alegia orduko euskal irakurle-goarentzat eskandalagarri gerta ez zedin erotizazioa leuntzen ari izatea. Bali-teke hau ez izatea axola handienekoena eta Nemesio Etxanizen ego poetikoa izatea sexu-grina horrela aditzearen ziorik behinena.

Kontua da sexu-grina olerkiari garraizkiola ez dela ekarria etorria baizik. Naturala da, ez kulturala, berariaz ekarrarazia. Iruditeriak eta ihardunaren garapenak honako ikuskera konnotatzen digu: gizagaindiko noredonork izadian hainbat lege ezarriak dituen bezala, naturak besterik ezinean horiei jarraitzen diela halabeharrez, gizona ere ez da lege horietatik libratzen, eta zenbait baldintzen pean –Jainkoak maitasun-lotura bedeinkatu ondoan– naturari jarraitu besterik ez du egiten.

Begieste hutsak halako astinaldi bortitzak sortarazten ditu gizon zein emakumeagan, sartzapenetik berehalakoan isurketara igarotzen garela. Eten-puntu eta zangalatraba leunaren bidez “basa beltzeko/leizea” barneratze mugimendua iradokitzen da. Behin barruan gizonari dagozkion hitz-espresioek hedadura handiagoa hartzen dute, luzeagoak dira, ikuspegi klasikoak, eginkorrago den gizonari egoki datozkionak, astindu bortitza iradokitzen dutela. Gizonaren aztoramena eta iharduna adierazten duten lau bertsolerro luzeagoen artean, erdian, 6-7 silabetan emakumearen egoera, grinatsua baina finean egon-era. Egon-era poz-atseginezkoa hasbeherapen artean “biokbat” oihuan lehertzen dena. Ekintza sintetizatuz eta emozionalki kalifi-

katuz: gaiñeko ekaitz-azpiko lur-ikara. Bertsolerro luze baretu baten bidez, eta beste laburrago baten bidez, "enara" sustantiboak dituen alaitasun-bizkortasun semez eta poetikoki arrunta den "udaberriko maitasunaren" semaz kalifikatuz bat-egitearen poza amaitzen du.

Ispiluaren bestaldean, urteak joan ondoko egoeran aurreko higadura oro lo, bare, bake bilakatua da. Sintaktikoki aurreko hiru esaldi juntura gabe elkartuei, esaldi adbersatiboa kontrajartzen zaie, oraindano esandakoa bilduaz maitasun azalekoa itzali bada ere heldutasunean, sakontasunean, muinean areagotu egin dela adieraziz. Delako maitasun bakezko horretan pulunpatzen da, metrikaz isometriko diren bertsolerroetan barrena 9-8 eta 9-8 pareak errimaz lotuak. "Zure lo-arnasa entzunaz" eta "zure soin kuttuna igurtzika" erabat paraleloak dira, hitzen kokamenez eta baita metro aldetik ere -2-1-3-3-; haurtzaro gozora itzultze horretan hartzen du atseden nor poetiko gizasemeak.

Lanak zimurturiko begitartea harrimenez eta espantuz behatzen da eta laztantzen bihotz-azaleko grinak soseguz direla. Ezkonberritako ikara eta egonezinaz erkaturik, maitasunaren sakonagoa, heldutasuna aldarrikatzen da.

Parte batean zein bestean Jaunari eskerrak emanez amaitzen da. Baina ez da horretara mugatzen. Eztei-gauekoan ordurainoko bitzta guztiko ekintza ederrentzat juzgatzen da aurrez espresaturiko bat-egitea. Gazteenaren eztei-gauekoan berriz espresaturiko maitasun heldua etorkizunera proiektatzen da, kristau sinesmenean zoriotsuek zeruan gozatuko duten dohatsutasuna bi maiteminduek lurtean dute-naz berdintzen dela "guk bezelaxe".

Poeman jaso den maitasun-ibilbidearen ondotik, bien arteko elkarrekikotasun erabatekoagoa aditzera emateko lehenbiziko "maite" bukaerako "nere maite" bihurtzen da, gainerakoan errepikatuzera mugatuz.

Semantika sinbolikoa

Honainokoa zenbait alderdi konnotatibori aipamen eginez bada ere, hondarrik hondarrenean denotazioan oin harturik eman dugu poema honen esanahiaren berri. Mementu honetan, aurrekoaren ukatzaile ez baizik oşagarri gisa semantika sinbolikoaren baitan barrena abiatuko gara zentzu berrien bila. Ikuspuntu honetatik emakumearen barrenean sartze prozesua espresatzeko erabilitako irudien sakoneko esanahia izango dugu arretagai.

Konstatatzen dugu delako prozesu hau espresatzeko ur eta suaren alorreko metaforetara jotzen duela: itsaso bizia –harroa, irakina–, sumendiko ur irakina, burnia ere berotzearen ondorioz goritu eta beraz ur irakin bilakatzen da; laburbilduz, ura eta sua elementuen arteko bat-egite gisa espresatzen du gizon-emakume arteko elkarte.

Arreta emangarri gertatzen da oso irudion bortiztasuna. Basa beltzeko leizea eta sumendi-ahoa aldera ditzagun Jon Miranderen ez-tia darion baratzeke bortarekin. Aldea begi-bistakoa da. Harako hartan emazteki baitan sartzea lili-baratzen, paradisuan sartzea bada, honako honetan emakumearen gorputzean sartzea leizean sartzea da, gainera leize kiskalgarrian sumendia kiskalgarri den heinean. Horretaraz gero irudiz-irudi su- leizean, hots, ifernuan. Gizona sexu-grinaren menpean itsaso irakina bihurtua iruditartzen digu. Kontraesana dagoela dirudi irudiek eratzen duten ikuskeraren eta pentsamendu logikoak eratzen duenaren artean. Gizona ekaitza eta emakumea lurikara, biak ala biak konnotazio makurrak, ilunbekoak dituztenak. Ez da zer miretsi gero, sakoneko irudi-ehun hau kontuan "grina-salda itzaliak" hobestea eta irrikatzea.

Hondarrik hondarreanean, delako kontraesan hau Nemesio Etxanizen egoaren alderdi indibidual eta sozialaren artean zegoen gatazka-aren isla dela uste dut. Gatazka Jainkoagandikotzat zuen grinaren eta bere apaiz izaera kontuan aldi berean Jainkoagandik berezten zuela zeritzonaren artean –interpretazio honetarako gai beraz N. Etxanizek idatzitako olerki guztiak ditut gogoan–, hemendik grinak itzalirik dardeneko egoeraren mira hori ezkonduen arteko amodiora ere proiektatzea. Denboraren joanean haurtzaroko ama-haurraren arteko harreman atseginezkora bilduko diren grinak onargarri dira eta eskergarri. Hauxe da gainera teologia katolikoan dohatsuek Jainkoaren loriazko begieste gozoan izaki, senti dezaketzen sentipenetik hurbilen dagokeen sentipena.

Ikuspuntu sozialetik, Nemesio Etxanizek apaizek, ezkondu eta ezkongabe kristauek sexuagana dituzten eskrupuluak aienarazi nahi lituzke sexu-irrikaren naturaltasuna eta Jainkoagandiko jatorria aldarrikatuz.

OHARRA: Honen aurreko zatian egin beharreko zuzenketa: "Susaak" olerkian 21. bertsolerroaren hasieran "¡ltxoñ!" jartzen duenean "¡ltxon!" jarri behar da. Nemesio Etxanizek Andima Ibiñagabeitiari igorrian, "i" eta "n" hizkiak biak batera daude makinaz jota, baina kontuan izanik Lizardik beti "ltxon!" erabiltzen zuela, dudarik ez dut egiten originalean "¡ltxon!" izango dela. Olerkia behar bezala finkatzeko beharrezko erizten diot zuzenketa.